

- ☞ Az oltáriszentség és a Szent vér tisztelete a középkori Magyarországon. = Magyar Egyháztörténeti Vázlatok III. (1991.) 107–121. o.
- ☞ Adalékok Bába, Cikádor, Zebegény monostoriológiájához. = Magyar Egyháztörténeti Vázlatok V. (1993.) 1–2. sz., 143–155. o.
- ☞ Lakatos Pál – Sümei József – Kápolnás Mária: Bába évszázadai. Emlékkönyv a bábai apátság alapításának 900 éves évfordulójára. Bába, 1993.
- ☞ Bába 999 éves. Bába, 1993, 16. o.
- ☞ A cikádori konvent hiteleshelyi tevékenysége. = A bábaszéki II. Géza Gimnázium évkönyve az 1991–92. iskolai évről. [= *Évkönyv*] Bábaszék, 1992. 68–77. o.
- ☞ Sümei József – Tarjányi Pálné: A gyermek Jézus köntöskéje fordítás. Évkönyv, 78–83. o.
- ☞ A cikádori konvent kiadatlan oklevelei = A bábaszéki II. Géza Gimnázium jubileumi évkönyve. Bábaszék, 1993. 173–190. o.
- ☞ Korai magyar történeti lexikon (9–14. sz.). Bp., 1994. (szócikkek)

Sümei József

Fejezetek Bábaszék középkori történetéből

Hol feküdt a cikádori apátság?

E kérdés évszázadokon keresztül vita tárgyát képezte. Ma már pontosan tudjuk, hogy mi zavarta meg a kérdésben állástfoglaló kutatókat. A cikádori apátságot valószínű megállapításától a nép *Zék*nek (ejtsd: *Szék*) nevezte, s a Cikádor elnevezés is ebből származott. Sőt Thuróczi információja Hunyadi és Garai ütközetéről egyértelműen elárulja, hogy a felek Cikádor monostora mellett ütöttek tábort; s ezt a helyet a nép Széknek nevezi.¹ Tehát a középkorban a két elnevezés egymás mellett élt.

A kérdést még az is bonyolította, hogy a középkori forrásaink beszélnek egy cikádori vagy széki ciszterci monostorról, s egy széki bencés apátságról. Ennek oka az volt, amint később részletesen is látni fogjuk, hogy 1420 körül, az akkor már majdnem teljesen elnéptelenedő ciszterci monostorba az uralkodó a török elől a Délvidékről menekülő bencés szerzeteseket telepített le. Tehát nem két szerzetes apátság létezett, hanem egymás után éltek ugyanabban a kolostorban ciszterciek és bencések.

A harmadik s leg súlyosabb tényező pedig az volt, hogy teljesen feledésbe merült mind a ciszterci, mind a széki monostor pontos helye. Ennek okát pedig abban kell fellelnünk, hogy a széki bencés apátságot még a mohácsi vész előtt egyesítették a bábai bencés apátság javaival, s így az évszázadok során nemcsak elnevezése bővült „Batha Szék”-re, hanem teljesen feledésbe merült az apátság egykori külön léte is, s a török hódoltság alatt már úgy tudták, hogy a bábai apátok itt tartott rezidenciája miatt nevezték Bábaszéknek. 1865-ben Pesty Frigyes kérdőívére is azt írták a bábaszékiek, hogy „a mezővárosi levéltárból, úgy a helybeli Maria-Therzeiai uradalom levéltárában levő okmányokból a Bábaszék név eredetéről az tűnik ki: Bábaszék mezőváros, a Szt. Mihál alkangyal névről nevezett Bábi apátság uradalmához tartozott. A szerencsétlen mohácsi ütközet előtt város volt, a szomszéd Bába – mint az apátság székhelye

nagyobb vala, melyben a Szt. Benedek-rendnek fényes kolostora a hegyen gyönyörű kilátással bírt.”²

A köztudatot még az is befolyásolta, hogy nemcsak Bátán voltak monumentális romok, hanem Báticaszen is, amint ez a Jány apát levelei között fennmaradt jelentésből kitűnik. Ez az 1702. július 13-án kelt német nyelvű levél Bática leírásánál elmondja, hogy az apát a hegyen a várban lakott, míg a szerzetesek „Bath-Schich”-en (Báticaszenen), ahol egy kolostor állott, amelynek romjai még most is láthatók.³ A Báticaszenen található monumentális romokat a 18. század közepén végzett egyházlátogatás alkalmával is említik, sőt azt is, hogy ezekből épültek ki az uradalmi épületek. Sőt Haas Mihály még a 19. század közepén is nagyobb romokat látott Báticaszenen, mint a cikói templomrom.

Mindezekhez hozzájárult még egy névhasználat is – ti. a közelben lévő Cikó falu neve hasonlít a *Citeaux* magyar ejtésére (*szitó*), – hogy Cikádort ne a mai tényleges helyén Báticaszenen, hanem Cikón keressék, a *Szék* elnevezés sem segített, mert a pécsi egyházmegyében három *Szék* utótagú település létezik ma is, úgymint: Báticaszék, Magyarszék és Német-szék.

Cikádor helyének meghatározásával először Koller József pécsi kanonok próbálkozott. Ő elsősorban Thuróczi forrásadatára építve mérlegelte a kérdést. Úgy vélekedik Cikádor helyéről, hogy a 15. század emlékeiben *Zechn*nek is nevezik, ami pedig nem áll messze a *Sekudvor* névváriánstól, s ha nem csalódom a Cikádor név a *Zek* és *Udvar* komponensből lett összetéve. A *Zek*-i és cikádori monostor ugyanaz, ezt tanúsítja Thuróczi is. Viszont, hogy a Szent Benedek-rend *Zek*-i monostora egyazon helyen állott-e a cikádori kolostorral, az számomra bizonytalan. Egy viszont bizonyos, hogy a cikádori kolostortól, mely a ciszterci rendé volt, meg van különböztetve. Tehát a kettőnek két különböző helyen kellett, hogy álljon; vagy a mai Báticaszenen, amely az én véleményem szerint Cikádor, vagy a mai Széken (Magyarszék), ha a név hasonlóságából következtetni szabad.⁴

Az első magyar kolostortörténet már különválasztva tárgyalja a cisztercieknél Cikádort, a bencéseknél Széket. Ebből következik, hogy külön helyre is helyezték. Fuxhoffer azt mondja, hogy két pápai bulla is tanúsítja, hogy Széken egykor monostor és a Szt. Benedek-rendnek apátsága volt. De már Koller is habozott abban a kérdésben, hogy hol állott ama Szék; Báticaszékre, vagy a Péccsel szomszédos Székre helyesebb-e helyezni. Nem látszik valószínűnek, hogy Báticaszenen, mely Cikádorral azonos két ily jeles kolostor létezett volna. A Klimó György pécsi püspök látogatása idején keletkezett iratokban pedig az olvasható, hogy Szék két-három oly nagyszerű régi templommal rendelkezett, mely egyházaknak az egyházmegyében semmiféle plébániaegyházakat nem lehet elébe helyezni. Ezért habozás nélkül azt az egyházat – a széki bencés apátságot – Székre helyezi. Elmondja azt is, hogy ezt a véleményt erősíti a hely hegyes fekvése, emberi településtől való távolsága: szóval olyan, amilyent egykor a szerzetesek lakóhelyül kiválasztottak.⁵

Cikádorral kapcsolatban már neki is feltűnt az apátság sokféle elnevezése. Érdemes sorait idéznünk: „Az annyira különböző elnevezések között annyira rejtve van a cikádori apátság, hogy következtetésekkel is alig lehet elérni, hogy először hol telepedett meg a ciszterciek szent családja. Valamennyi irat véleménye alapján kétségtelen, hogy a pécsi egyházmegyében volt. De hogy az oly hatalmas egyházmegyében melyik helyen állott, rejtély, amit megoldani sokan több-kevesebb sikerrel próbáltak.”⁶

Ő először Cikádort Cikóra helyezi, elsősorban a név hasonlóságára, valamint a Cikón található romok jellegére alapozva.⁷ A *Monasteriologia* 1869-es kiadásában már nem ily egy-

értelműen foglal állást. Idézi először Koller, majd Haas Mihály álláspontját, s ennek érveit is, melyek Cikó ellen szólnak.⁸

Az imént már említett Haas Mihály prépost a *Danielik emlékkönyv*ben sorra veszi a Duna menti történelmi emlékeket. Ezek között külön figyelmet szentel Báticaszéknek. Itt három sarkalatos pontban foglalja össze azon érveit, amelyek a cikádori apátság helyét illetően Cikó falu ellen szólnak. Első érvként az 1333-as pápai tizedjegyzék adatait hozza fel, ahol is ugyanazon évnél együtt szerepel a cikádori apát ill. plébános, valamint a cikói plébános. Második érve stratégiai megfontolásból született. Ugyanis a cikádori csata körülményeit ismerve, azt Cikó mellett még elképzelni sem lehet. A harmadik, és igen nyomós érvként pedig azt hozta fel, hogy Cikón csak egy viszonylag kisebb templomrom van, míg Báticaszéken „a romok és földalatti építmények nagyobb számmal találhatók.”⁹ Egyébként ő is megkülönbözteti és két különböző kolostornak veszi a ciszterci Cikádort és a bencés Széket, amelyet Fuxhoffer nyomán Magyarországra helyez.¹⁰

A kortárs történész, Hőke Lajos írásaiban következetesen a Cikádor = Cikó azonosság mellett foglal állást,¹¹ annak ellenére, hogy ismerte Koller és Haas nézetét és nyomós érveit. A vitás pontot azzal próbálta feloldani, hogy amint „a szegzárdi és bátai apátságnak, úgy cikádorinak (= Cikó) is valószínűen megvolt a maga fiókja (apátsága), s monostora Báticaszéken, melynek az anyamonostoréhoz hasonló romjain épült fel a mostani báticaszéki templom”.¹² Ám egy problémát ez sem oldott meg, mert míg a szekszárdi és bátai fiókapátságoknak külön apátjai voltak „a cikádori és széki vagy báticaszéki apát miként lehetett az akkori szokás ellenére ugyanaz”.¹³ Őt is még tovább zavarta a fennmaradt helynevek sokasága.

Régészeti szempontból először Myskovszky Viktor foglalkozott a kérdéssel, s írta le a cikói romokat. 1863-ban még mint Tolna megyében működő segédmérnök járt a helyszínen, s rajzolta le a templomot, amelynél elsősorban a román stílusjegyek, valamint a ciszterci építészetre jellemző egyenes szentélyzáródás tűnt fel neki. Valamint az a tény, hogy a környék katolikus népe Nagyboldogasszony ünnepén ide a romtemplomhoz készült búcsút járni. Később felvette a kapcsolatot Hőke Lajossal, s átvéve annak hipotézisét és adatait, az ő álláspontjára helyezkedett, hogy ti. Cikó azonos Cikádorral.¹⁴ Ezt az álláspontot erősítette meg 1876-ban a nagynevű régész Römer Flóris is; kimondva, hogy „olyan zavart idéztek elő egyházi történetíróink, miszerint a bizonyos Czikó melletti apátságot egészen ignorálják, a székit meg Báticaszékre teszik át, ugyanis mind a kettő semmiképpen sem helyezelhető.... s miután a Czikádorit a Czikó melletti dombon constatáltuk, azt Báticaszékre áttenni semmi okunk sincsen”.¹⁵

Az érdem, hogy e kérdésben ma tisztán láthatunk Békefi Remig ciszterci szerzetesé, a későbbi zirci apáté, a rend történetírójáé. Kezdetben – a saját bevallása szerint – ezek a tekintélyek őt is megnyerték felfogásuknak. „Tanulmányaim közben azonban – vallja be őszintén – sajátságos helyzetbe jutottam. Minél jobban belemélyedtem az eredeti kútfők, főleg az okiratok vizsgálatába, annál erősebb lett a gyanúm a Czikó melletti romokra. Végre is arra goldoltam, hogy a romok alapos megvizsgálása a helyszínen döntő adatokat nyújthat. Fogtam tehát magamat, s lerándultam Czikóra.”¹⁶

Békefi Remig 1893 júliusában kezdte meg a templom teljes feltárását. Napszamosokat fogadott, s így harminc ember két nap alatt teljesen feltárta a templom alapfalait. Ahogyan az ásatás előre haladt egyre világosabb vált előtte, hogy nem az a cikádori ciszterci apátság rommaradványa. Először a két torony felfedezése juttatta erre a következtetésre,¹⁷ majd az a tény, hogy nem talált a templom mellett kolostort a templomukkal. Ebből tehát le kellett vonnia a

végkövetkeztetést: „az ismertetett romok helyén soha sem állt a ciszterciek cikádori apát-sága”.¹⁸ A templomrom, amit megtalált, *Széplak* mezőváros plébániatemploma volt.

Ugyancsak Békefi Remig érdeme, hogy bebizonyította, a cikádori monostor Bátaszéknél volt. Vele egyidőben a kiváló történész Pauler Gyla ugyanezt az álláspontot képviselte.¹⁹ Békefi először a történelmi adatokat vallatta meg. A cikádori csatáról Thuróczin kívül mások – köztük Bonfini – is írtak. Ezekből a forrásokból egyértelmű, hogy Cikádor csak a mai Bátaszék helyén feküdhett. (Cikádor, amelyet a nép Széknek nevez, Báta körül, 5 000 lépésre a Dunától stb.)²⁰ Az oklevéladatok is azt mutatják, hogy Cikádor és Szék ugyanazt a helyet jelölik. Ennek bizonyítására két oklevelet hoz fel,²¹ de mai ismereteink alapján legalább nyolc oklevélben szerepel az apát, hol széki, hol cikádori apátnak említve.²²

Hol feküdhett ez a Szék – teszi fel a kérdést –, hiszen a pécsi egyházmegyében három Szék utótagú település van: Bátaszék, Magyarszék, Németszék. A válasz egyértelmű: csak Bátaszék jöhet szóba, hiszen ez van a Dunához a legközelebb, s a másik kettő a pécsi káptalan ősi birtoka volt.²³ Békefi döntő bizonyítéknak tekinti Bátaszék elhelyezkedését – s így az apátság fekvését –, mely a ciszterci előírásoknak s az életmódnak kiválóan megfelelt.²⁴

Békefi érdeme az is, hogy megoldotta a Koller által felvetett, s azóta téves megoldásokkal kísérletező kutatók problémáját, hogy ti. a cikádori ciszterci és a széki bencés apátság két különböző vagy egyazon apátság volt-e. Az tűnt fel számára, hogy a széki bencés apátságot mindössze két oklevél említi, s az is a 15. század közepéről származik, ekkor viszont a cisztercieket nem említik. A megoldást a ciszterciumi nagykáptalan statutumainak böngészése közben lelta fel, amikor a 1457-es évnél azt a bejegyzést találta, hogy a nagykáptalan utasítja a rend római prokurátorát, hogy tegyen meg mindent annak érdekében, hogy a „Syrador”-i²⁵ [Cikádor] kolostor összes jogaival és tartozékaival a ciszterciek kezére visszakerüljön.²⁶ Tehát a cikádori vagy széki monostor átmenetileg 1421–1454 között volt a bencések kezén.²⁷

Mostmár az apátság pontosabb helyének meghatározása volt hátra. Ebben *Lak* falu határjáró levele segített. Ebben az oklevélben a Saágh-i és Cuportfalva-i nemesek megosztotak Lak falun a néhai Laki Péter mester lányaival. A határjárásból kitűnik, hogy Lak határszomszédosa a cikádori apátság Kesztlőc nevű birtoka, délen pedig határa a cikádori monostor határával érintkezik. „Ha pedig a cikádori apátság Lakkal szomszédos volt és ettől délre feködött, nem lehetett másutt, mint Bátaszéknél.”²⁸

Vajon Bátaszéken vagy csak a határában feködött-e a kolostor? Az okiratok e kérdésben is segítettek. Ugyanis 1470. július 19-én a Széki Konventet, az ő saját városából („*de eodem oppido ipsorum Zeck*”) idézi még a Szekszárdi Konvent. Tehát az apátság a településen belül létezett.²⁹ Közvetett bizonyítékként még azt is felhasználta, hogy a mai bátaszéki templom is Mária mennybemenetelének tiszteletére van felszentelve, mint a legtöbb ciszterci templom a középkorban.

Békefi 1893-as útja során az akkori bátaszéki templomot is megvizsgálta, s szomorúan állapította meg, hogy „a múlt századi építkezések közben az ősi egyházat részint lebontották, részint átalakították. S így csak a régi templom alapfalainak kiásása nyújt kilátást ezen irányú bizonyítékra.”³⁰ Reménykedett is azonban: „Rövid idő választ el bennünket ezen pillanattól, melyben a mai templom lebontásához fognak.... Ezen alkalmat kell majd megragadnunk, hogy észleleteinket a tudomány hasznára értékesítsük!”³¹ Békefi ezen bizonyító érveit a legújabb ciszterci irodalom is elfogadta és felhasználja.³² Mindez száz évvel ezelőtt történt. Azóta nem sokat léptünk előre e kérdés pontos tisztázásában.

Békefi Remig reményei nem váltak be. Biztosan rendi elfoglaltságai akadályozták meg abban, hogy személyesen kísérje figyelemmel az építési munkálatokat, s 1903-ban a régi templom bontását.

1899 nyarán, amikor az alapokat ásták, járt itt Wosinszky Mór és Kammerer Ernő kíséretében, s kő- és vaseszközöket találtak,³³ de az építési terület nem a régi templom, hanem a kolostor területén volt, így reményei a templom bontásához összpontosultak. 1903 nyarára a templom elkészült, sietni kellett a régi bontásával, mivel a szentelést október 3-ára tervezték. Mivel Békefi nem tudott leutazni, levelet intézett Pápay Géza barátjához, aki akkor a bátaszéki fiúiskola igazgatója volt, s kérte, kísérje figyelemmel a templom bontását, „mert a falakban beépített faragott köveknek kell lenniök”.³⁴ Így is történt. A templom bontását gyorsan befejezték, anyagát eladták, s az ebből befolyó összeget még az új templomra fordították. Pápay Gézáék valóban találtak is faragott köveket, s ezt a Pápay ház kapuja előtt és udvarán helyezték el. Később ezeket a fiúiskola bejáratánál helyezték el, majd az ötvenes években néhány kő kivételével nyomuk veszett. Két nagyon szépen megmunkált középkori követ Dr. Csanády György mentett meg a végleges pusztulástól, hogy ti. betonalapba nem kerüljön.³⁵ Ezzel elfelejtődött a templomtér kutatása. 1949. április 12-én alapot ástak a templomtér közepén egy 1848-as emlékmű számára. Ekkor Gyimesi József bátaszéki tanító másfél méter mélyen megtalálta a középkori templom járószintjét, s nagyon sok quaderkövet és több építési réteget el is különített.³⁶

Sajnos, ezen a megfigyelésen kívül hivatalos régészeti ásatás 1994 nyaráig nem volt a cikádori monostortemplom helyén.³⁷

Az itt felsorolt adatok, valamint a templomtéren és környékén rendszeresen felszínre kerülő középkori emlékek, valamint az ásatás eredményei egyértelműen alátámasztják Békefi Remig kutatásait, hogy ti. a cikádori monostor Bátaszéken, annak is a mai központjában létezett.

Szék, Cikádor, Bátaszék

Cikádor helyének pontos meghatározásánál már láttuk, hogy mennyire megzavarta a kutatókat az elnevezésbeli kettősség, illetve a Cikádor, Cikó helynév hasonlósága. A helynevek eredetét kutató tudósok munkáját az is bonyolította, hogy Cikádor illetve Szék esetében a helynevek hihetetlenül sokféle alakvariációjával találkoztak. Sokan ezért csak leírták a legjellemzőbb alakokat, de megfigyelési kísérlettel még csak nem is próbálkoztak. Így tehát Fuxhoffer¹, Myskovszky², Januscheck³, aki egyébként a legtöbb alakvariánsot gyűjtötte össze, csak konstatálták ezek sokféleségét, ugyanígy a közelmúltban megjelent Hervay-féle Repertórium⁴ is csak néhány jellemző alakot idéz. M. Tomann⁵ pedig Jannuscheck és Békefi nyomán közli az alakvariánsokat. Azoknak a kutatóknak, akik megkísérelték a kérdést megoldani ugyancsak feltűnt ez a tarka kép⁶, s Hőke egyenesen így fakad ki: „a tarka elnevezések csak növelik a helynevek zavarát”.⁷

Mi is zavarta meg tulajdonképpen a kutatókat? Jannuscheck nyomán Békefi is átvette, sőt bizonyos vonatkozásban ki is egészítette a helynévi anyagot. Mi ezt most az ő nyomán közöljük.⁸ Cikádor tehát az okiratokban ily nevek alatt fordul elő: *Chicador, Chikador, Chykadar, Chykador, Cicada, Cicador, Ciccador, Cicodor, Cikadar, Cikador, Cykador, Cycador, Cykathor, Cykodor, Cikedor, Csikador, Czikador, Czikathor, Scekedor, Sekudvar, Sicador, Siccodoro, Sicodor, Sicudor, Sikador, Stekdor, Zek, Zeek, Zeck*; valamint a nyomtatott forrá-

sokban: *Czikator, Czikkator, Czykador, Czycador, Cikador, Cicedor, Ciquedor, Zicador, Cicador, Cykador, Cicadar, Cicada, Decikata, De Cicardo, Zicrador, Chichador, Sikador, Sichador, Sicodor, De Siccodoro, Deciquorum, Sekudoor, Szekudoor, Sekudwor, Stekedor, Steszedor, Stecdor, Stekdor, Scodor, Szék, Zek, Zeck, Ezek*.⁸ Ne csodálkozzunk tehát, hogy a rendkívül sokféle névanyaggal óvatosan bántak a szerzők. Koller próbálkozott először a megoldással. Ő arra figyelte fel, hogy Széket néhol *Székudvar*nak is nevezik, ez pedig a Szék és Udvar komponensekből áll. Szék és Cikádor pedig ugyanaz amint Thuróczi is tanúsítja.⁹ Az ő nyomán Haas Mihály is úgy vélekedik, hogy a Cikádor könnyen indulhatott a Szék szóból, s a rövidség okáért Bátaszék helyett csak Széknek nevezte a nép a monostort.¹⁰

Békefi miután e hatalmas névanyagot felsorolja rendkívül óvatosan fogalmaz: „az alapnév bennlappang a szóban.”¹¹ Hőke teljesen rossz nyomon járt, amikor Cikádort Cikóval azonosította, így a név kérdésében is ezt a nézetet vallotta. Bátaszék elnevezéssel kapcsolatban azt mondja, hogy *Bata* helységtől vette a nevét, egyéb Széktől való megkülönböztetésül, a Szék pedig azt a helyet jelöli, ahol az „Árpád királyok ideiglen bírói széket ültek”.¹² Még egy álláspontot említünk meg, melyet Bátky Zsigmond képviselt, s az ő nyomán Hermann Egyed is azt vallotta, hogy ti. a Cikádor név a *Cikafa, Székfa* ~ tölgyfa szóból származik.¹³ A helynévfejtéseknél tehát volt aki a mai alakból Bátaszékből, volt aki a Szék alakból, s volt aki a Cikádor elnevezésből indult ki.

Mi újból vallatóra fogtuk a hatalmas névanyagot.

Vizsgálódásunk szempontjából csak azokat az alakvariánsokat vettük figyelembe, amelyek eredeti okmányokban említenek, tehát a nyomtatott források anyagát nem vizsgáltuk. Tettük ezt azért, mert egyrészt olvasati hibák, másrészt az akkori esetleges írásmód és írásgyakorlat, harmadszor a nyomdai hiba lehetősége is közrejátszhatott ezek kialakulásában. Ezután a Békefi által eredeti okmányokból idézett anyagot vizsgáltuk meg. Először az okmánytárak anyagát ellenőriztük, majd ezeket ahol lehetett összevetettük az eredeti oklevelekkel. Így a tévedés lehetőségét a minimálisra szorítottuk vissza. Először időrendben, majd a kibocsátó, illetve leíró szerv szerint csoportosítottuk a névanyagot. Tehát megnéztük, hogyan nevezte magát a cikádori konvent, hogyan nevezte azt az anyamonostor *Heiligenkreuz* vagy a *Cîteaux*-i főmonostor. Ezután a szomszédos konventek, elsősorban a szekszárdi és pécsváradi konvent, a kalocsai káptalan, majd a király, a nádor, illetve az országbíró, végül a pápai udvarban hogyan írták a cikádori konvent nevét a középkorban.

Az eredmény rendkívül tanulságos volt. Kiderült, hogy Cikádor, illetve a környező konventek és a király következetesen cikádori, majd később széki apátságnak nevezik a konventet. Az ettől nagyon eltérő alakok, vagy a pápai kancelláriában születtek, vagy pedig kései, barokk kori névvariánsok, amikor már Bécsből adományozta a kancellária a cikádori apáti címet, s ezek az alakok e kor írásgyakorlatának sajátosságait tükrözik.

Nézzük részletesebben! A cikádori konvent magát egészen 1428-ig következetesen „cikádori”-nak nevezi. Természetesen a kor ingadozó helyesírása szülhetett másként írt alakokat, de ezek kiejtve ugyanígy hangzottak. A következő alakokkal találkozhatunk: *Cicador*¹⁴, *Cycador*¹⁵, *Chicador*¹⁶, *Chykador*¹⁷, *Cykador*¹⁸, *Cikador*¹⁹, *Zeek*²⁰.

Tehát megállapíthatjuk, hogy a ciszterciek következetesen cikádorinak nevezik magukat, mindössze egy királyi oklevélben említi Nagy Lajos, hogy a széki apát személyesen jelent meg előttem.²¹ A bencés korszakban fordított a helyzet, következetesen széki monostornak nevezik magukat, s csak egyszer találkozunk a Cikádor elnevezéssel,²² amikor a pápához fordul az apát és a plébános.

Az anyamonostor, Heiligenkreuz esetében ugyanazt látjuk, sőt még kevesebb alakvariánsal találkozunk: *Cicador*²³, *Cykador*²⁴.

A főmonostor Citeaux pedig, ahova rendszeresen jártak az apátok a nagykáptalanra, statútumaiban következetesen *Cicadornak* nevezi, s a 13. században mindössze egyszer találkozunk más írásmóddal *Cikador* formában.²⁵ A 14. század második felében, s a 15. században ez a következetesség már nem jellemző, s különböző alakokkal találkozunk: *Zicador*²⁶, *Czikador*²⁷, *Sykador*²⁸.

Ha a környező káptalanok és konventek írásmódját vizsgáljuk, hasonló eredményre jutunk. S csak ritkán fordul elő egy-egy elírt alakváltozat.²⁹ Itt is ugyanazokkal a névalakokkal találkozunk, ahogyan a cikádori konvent is nevezte magát.³⁰ Egyébként a szomszédos kalocsai káptalan nevezi először írásban széki egyháznak 1323-ban kelt oklevelében a monostort.³¹

Az uralkodói, illetve a nádori és országbírói oklevelet vizsgálva ugyanezt állapíthatjuk meg. Ők is azokat az alakokat használják, amit a cikádori ill. környező hiteleshelyek, mindössze egyszer fordul elő a széki egyház említése a megszokott Zeek-i írásmód mellett Seek-i egyháznak írva.³³

A nagyon eltérő írásmódú helynevek így összeállításunkból kiszorultak. Ezek egyrészt a pápai kancelláriában ill. a pápai adószedők által leírt névalakok, másrészt a nem középkori forrásokban fordulnak elő. A felsorolás szépen mutatja ezek sokféleségét, ezért részletezni nem kívánjuk. Két dologra azonban felhívnánk a figyelmet. Az egyik a *Ciccador*³⁴ ill. 3 *Ciccodoro*³⁵ névalak, mely olaszos írásmódot mutat, a másik, hogy megőriztek olyan alakokat is pl. *Sekudvor*³⁶, *Sicudor*³⁷, melyek véleményünk szerint nem elírt alakok, teljesen ép magyar szavak, s amelyek segítségünkre lesznek a helynév megfejtésében is.

Ami a 16. századtól illeti a névalakot, feltűnő, hogy a *Báta* előtag itt jelenik meg először³⁸, a *Cikádor* helynév írásmódját pedig a bécsi kancellária helyesírási gyakorlatának megfelelően írták.

Megállapíthatjuk tehát, hogy Magyarországon következetesen cikádori vagy széki apátságoknak nevezték és írták a középkorban monostorunkat, az eltérő alakok vagy későbbi korból vagy a pápai udvartól származnak.

Megállapíthatjuk azt is, hogy az írásgyakorlatban a *Cikádor*–*Szék* párhuzamos névalak nagyon korai időtől együtt él. Tehát a Thuroczitól idézett hely, hogy ti. *Cikádort* a nép *Szék*-nek nevezi, nagyon ősi hagyományt őrzött meg.

A 13. század forrásaiban egyeduralgoló a *Cikádor* elnevezés. Mindössze a *Sekudvor* névből³⁹ tudunk következtetni arra, hogy a *Szék* helynév már akkor is élhetett. Külön alakban először a 14. század elején jelenik meg *Zeek* formában,⁴⁰ s a pápai adószedők feljegyzései között is megtaláljuk ilyen alakban.⁴¹ Ettől kezdve párhuzamosan él a köztudatban a két alak egészen a 15. század húszas éveig. Ettől az időtől ugyanis már alig találkozunk a *Cikádor* elnevezéssel, s a *Szék* név lesz az uralkodó. Ennek okát is ismerjük, hiszen 1420-tól bencések kezére kerül a monostor, s ők minden bizonnyal a külvilág felé megkülönböztetésül használják a ciszterciek cikádori monostora elnevezés helyett a népies, régi alakot, s nevezik magukat egyszerűen széki monostornak. A *Báta* előtag pedig – amint láttuk – csak a 15. század végétől jelenik meg a névben.⁴²

Tisztán láthatunk most már a helynevek zűrzavarában. De vissza van még a kérdés: honnan ered a *Cikádor* helynév? Miért élt egymás mellett a *Cikádor* és *Szék* helynév az évszázadok során?

Az első kérdésre, a Cikádor elnevezés eredetére vonatkozóan három markáns álláspont fogalmazódott meg eddig. Mivel ezeket már részletesen ismertettük, most csak összefoglaljuk a lényegét.

- Az egyik vélemény Höke nyomán alakult ki, aki *Cikádort* *Cikó*val azonosította, s úgy gondolta, hogy a mai Cikó név a Cikádor helynévből rövidült.⁴³ Bebizonyosodott, hogy teljesen hibás úton járt.
- A második csoport a *Cikádor* helynév előtagjában a *Szék* szót vélte felfedezni. Így gondolta már Koller,⁴⁴ az ő nyomán Haas Mihály⁴⁵ s Békefi is.⁴⁶
- A harmadik álláspont kidolgozója Bátky Zsigmond nyelvész volt, s az ő nyomán Hermann Egyed⁴⁷ is azt az álláspontot képviselte, hogy a *Cikádor* szó a *cikafa* = tölgyfa szavunk képzett alakja, tehát így alakult ki: Cika + d + or. Bátky Horgerre hivatkozva azt is kimutatja, hogy a *cika* szó a *szék* szóból származott.⁴⁸

Tehát a két utóbbi álláspont egyetértett abban, hogy Cikádor nevében a *szék* szót kell keresni. Mit is jelent tehát a *szék*? Jeles kutatóink tucatnyi álláspontot dolgoztak ezzel kapcsolatban. Mi csak azokból tallózunk, amelyek jelentést Bátaszék nevére vonatkoztatták:

1. 1865. április 2-án Pesty Frigyes kérdőívére készített válaszelevelében az akkori bátaszéki előjáróság a következőt írta Bátaszék nevééről: „Bátaszék nevét mint kisebb hely Bátánál, s mint filiálisa, Bátától vette, mint székhelytől, miről Bátaszék, vagyis Bába = Széke lőnn, igazolván azt azon körülmény, hogy a bátai kolostorból a lelki dolgok végzésére Bába – Székére exponáltattak a lelkészek”.⁴⁹ Tehát a bátaszékiek *szék*, *székhely* értelemben használták és értelmezték saját településük nevét.⁵⁰
2. Höke Lajos ugyancsak a múlt században a szó törvényszék, bírói szék jelentése mellett foglalt állást, s úgy fogalmazott, hogy Bátaszék, Bába helységtől vette nevét egyéb Széktől való megkülönböztetésül. „Szék, ahol az Árpád királyok ideiglen bírói széket ültek.”⁵¹
3. Bátky Zsigmond, amint már említettük a *cikafa* ~ tölgyfa névvel magyarázta Cikádor eredetét, mely szerinte a *szék* szóból származott, s olyan alakokat vonultat fel analógiaként, mint a tojás széke, káposzta széke, vagy a régebbi geográfákban a föld széke, azaz magja. Ez a cika vagy sarj tehát, amelyből az új növény „kicikázik”, úgy látszik a mi esetünkben a makknak felel meg. A cika, szék, makk és tölgy ilyen formán tartoznak össze, és változtatják egymást.⁵² (*Ad arborem tul, Zeekfa dictam.*) Ugyancsak fákkal kapcsolatos az a jelentés, amelyet Balázs János fejtett ki. Szerinte a *szék* szó, a gypű, sűrű szövedék, sövény jelentésű névszó, amely a *sző* igének ugyanolyan származéka, mint a nyék a hasonló jelentésű *nyé* igekötőnek. Sombokrokból, kőrisfákból állhatott a gypű, s a szőlőket és a gyümölcsösöket is védhették ilyen sövényvel.⁵³
4. Mészöly Gedeon a *Szék*, *Széked* helyneveket a víz, a tó közepe, belseje, feneke, színe (vö. tojás széke) jelentésből eredezteti.⁵⁴ Andrásfalvy Bertalan a Sárköz helynévváriánsait, s táji jellegét vizsgálva ezt az álláspontját veszi át.⁵⁵ Kiss Lajos a *Földrajzi nevek etimológiai szótárában* is hasonló jelentéssel közli: „időszakos vízállás, esőtlen nyarakon kiszáradó tó”.⁵⁶
5. Végezetül Németh Béla véleményét közöljük, aki a *Szék* szó mögött ingoványos, mocsaras, posványos területet vél felfedezni.⁵⁷
6. Az ő álláspontja fogalmazódik meg a legújabb nyelvészeti irodalomban is. A *magyar nyelv történet-etimológiai szótára* egyik fő jelentésként a mocsár, mocsaras hely ér-

telmezést adja meg.⁵⁸ Kálmán Béla jeles nyelvészünk pedig úgy fogalmaz, hogy „a tolnai Bátaszék... kétszeresen is a mocsár nevet viseli. A *bata* szó török (besenyő, kun) nyelven ezt jelenti, de a *szék* tájszó is”.⁵⁹

Vadas Ferenc érdeme,⁶⁰ hogy a felhozott nyelvészeti bizonyító anyag mellett vallatóra fogta a helynévanyagot is. Ő abból az adott tényből indult ki, hogy a Sárköz területen a múlt századi folyószabályozás előtt mocsaras, vízjárta terület volt, melynek részeit így nevezte és nevezi a nép: Széköd, korábban Széktő, Kerekszéköd⁶¹ (Alsónyék határában); Széköd alja, Széköd, Széköd hídja⁶² (Decs határában).

Vadas Ferenc nyomán Vass Előd Szekszárd nevének vizsgálata kapcsán ezt a gondolatot viszi tovább: „A »Szék« vagy »Szik« szó földrajzi eredetű és az időszakos vízállást, az esőtlen nyarakon kiszáradó tavacskákat, vízjárta területeket jelenti. Földrajzilag pontosan ilyen külső képet mutatott a fenti vidék a honfoglalás korában is... Maga a »Szék« szó ilyen korai használatát bizonyítja korai írásbeli előfordulása is, már 1095-ben oklevélben szerepel.”⁶³

Ha e kérdést tovább vizsgáljuk a középkori forrásaink alapján, akkor láthatjuk, hogy pl. Bodrog vármegyében a Duna túloldalán a *Nádágy* nevű vízfolyás tószzerűen szétterülő alsó szakaszát is *Zeek*nek nevezték⁶⁴. A dolog érdekessége, hogy ez éppen a cikádori apátság Bokod birtokának határában volt. Véleményünk szerint a cikádori apátság határában lévő szőlőhegyek közül az, amelyik Kesztlőre dőlt *Előmal*, amelyik a széki monostorra nézett a *Székmál* nevet viselte, s ezt a szőlőt nem *Békásmegyer* határában kell keresnünk.⁶⁵

Elgondolkodtató az is, hogy a cikádori apátság észéki birtokát, mely a Dráva mocsarai mellett fekszik, ugyanúgy írják a középkori források, mint *Szék* nevét.⁶⁶

Végezetül azt is megemlítjük, hogy Szamota az *Oklevél szótár*ban számos olyan névalakot említ, amely vizes, mocsaras területre vonatkozik.⁶⁷

A fenti adatokból bizonyítható tehát, hogy a Cikádor helynév előtagja a *szék* szót rejti, s ez a mi esetünkben csakis a földrajzi környezetnek megfelelő mocsaras, lápos jelentésnek felelhet meg. Ez a vidék egyébként a mocsarak és a sár miatt nagyobb részében járhatatlan – írja még a 18. század eleji utazó.⁶⁸

Vissza van még annak a kérdésnek a megvizsgálása, hogy miért él egymás mellett a Cikádor és Szék névalak, s hogyan jött létre a Cikádor helynév.

E kérdésre az elmondottak alapján úgy véljük, az a válasz, hogy a nép e helyet nemcsak az adatolható korszakban, hanem a cikádori apátság alapítása előtt is Széknek nevezte, s ez az alak nemcsak hogy párhuzamosan élt a Cikádor elnevezéssel, hanem a 15. században ki is szorította azt a használatból. Egy másik középkori ciszterci apátságnál is találkozunk a kettős elnevezés problémájával, Zirc esetében. Az 1182-ben alapított monostort bakonyi vagy más néven zirci apátságként emlegetik. Itt a kettős használat a 14. század közepén szűnik meg, 1357-ben nevezik utoljára bakonyi monostornak.⁶⁹

A megoldást úgy véljük a ciszterci névadásban kell keresnünk. Tudjuk, hogy a ciszterci-ek rendi előírásainak megfelelően emberi településtől távol telepedtek meg, s a helyet ahol kolostort építettek, gyakran maguk nevezték el. (Clara vallis ~ Világos völgy.) Magyarországon azonban ilyen ciszterci elnevezésre utaló hely csak kettő van, talán *Bélgárgát* és *Tisztesvölgy*. A többi esetben a meglévő helynevet vették át a ciszterciek. Sőt, Magyarországon megfigyelhetjük, hogy azt az alapelvet sem tartották következetesen be, hogy lakatlan területen telepednek le, ugyanis Valter Ilona kutatásaiból tudjuk, hogy Szentgotthárd falu plébánia-templomával már létezett, amikor a ciszterciek megtelepedtek ott.⁷⁰ Pásztón bencés apátságot

kapnak meg a ciszterciek⁷¹, Zircen pedig királyi udvarház állott, kúriával és egyéb lakóházakkal, gazdasági épületekkel és kápolnával együtt.⁷²

Úgy véljük, hogy Bátaszék esetében is hasonló történt. A Magyarországra települő ciszterciek átvették a hely elnevezését, s a maguk idegen írásmódjával Cikádornak nevezték.⁷³ Már Vass Előd figyelmeztetett: „maga a »Szék« szó igen korai használatát bizonyítja korai írásbeli előfordulása is, már 1095-ben oklevélben szerepel”⁷⁴.

Úgy tűnik, Kollernek lehetett igaza, amikor a Cikádor helynév egyik írásmódjára a *Sekudvor* (1212) ill. a *Sicudor* (1332) alakokra felhívta a figyelmet, hogy e szóban a Szék és Udvar komponenseket véli felismerni.

Az 1212-es alak pápai oklevélben maradt fenn, amelyeknél a tévedés lehetősége nagyobb, de ez olyan tökéletesen felismerhető magyar szó, hogy elírás semmiképpen sem lehet. A másik adat a pápai tizedjegyzékben maradt fenn, Magyarországon készült, talán a helyszínen, így ez is azt erősíti, hogy még a 14. század elején is élt a régi alak, a *Székudavar* elnevezés a nép ajkán, s talán a köztudatban is, s csak később rövidült *Szék* alakká.

Ha megvizsgáljuk az Udvar szó középkori írásmódját, hasonló névalakokkálal találkozhatunk: az Esztergom megyei Udvarnok falu esetében *Vduornuk*, *Oduornok*, *Odvarnok*⁷⁶, más esetekben *Uduorhel*⁷⁷, *Uduornuktezer*⁷⁸, *Oduorbed*⁷⁹, a Komárom megyei *Udvard* esetében pedig *Oduord*, *Uduord*.⁸⁰

A szó kora Árpád-kori írásmódja teljesen megegyezik a Cikádor helynév utótagjával. (1024: Zalavári oklevél: *Odornwk*)⁸¹.

Még egy történeti érv is állításunk mellett szól. Ugyanis az erdélyi só ősidőktől a Maroson, majd a Káliz úton érkezett meg a bátai kikötőhöz, innak ugyancsak vízi uton a Sárvízen tovább lehetett szállítani egészen Fehérvárig, majd a Balatonon keresztül Tihanyig, Zalavárig. Ennek a sárvízi só szállító útnak a déli szakaszán több állomása lehetett, sótárolásra alkalmas raktárakkal, esetleg királyi udvarházzal: pl. Bába, Bátaszék, Szekszárd. A bátai apátság alapításával kapcsolatban Györfly György utalt is rá, hogy az alapítás valószínű „királyi udvarháznak monostor céljaira való szentelése révén jött létre”.⁸²

Nem zárható tehát az sem ki – mint ahogy Zirc esetében is történt –, hogy egy királyi udvarházat adományozott az uralkodó az itt letelepedni szándékozó cisztercieknek.

Tehát véleményünk szerint a ciszterciek megjelenése előtt a nép ezt a mocsaras, lápos területet, vagy annak bizonyos részét Széknek nevezte, az apátság helyét pedig Székudvarnak. Ez az elnevezés a 14. század közepére Szék alakra rövidült, s a nép ajkán mindvégig élt, sőt a 15. században kiszorította a korábbi magyar elnevezést torzítva megőrző Cikádor helynevet. Tehát a Cikádor helynevet a Székudvar magyar elnevezés kissé torzított alakjának tartjuk, ahogyan a Magyarországra települő német szerzetesek a 12. század közepén elnevezték.

Egy kérdés pontosítása még mindig hátra van. Hiszen láttuk, hogy több helynévfejtő magyarázat is a Bátaszék helynévből, azaz a mai szóalakból indult ki. Sőt, Kálmán Béla abba a helynévi csoportba sorolja, ahol ugyanazt az elnevezést ismétli a helynév második tagja más nyelven: a tolna Bátaszék pedig kétszeresen is a mocsár nevet viseli... Olyan elnevezés ez – írja –, mint *Ácsteszer*, *Gurraszáda* vagy a szicíliai *Linguaglossa* (a „nyelv” latinul *lingua*, görögül *glossa*).

A Bába név eredetének felkutatása Pais Dezső érdeme.⁸³ Feltűnt már neki is, hogy a Szekszárdtól Bábaig terjedő Sárköz több helyét ma is úgy nevezi a nép: *Bát*, *Bátitorok*, *Bátikereszt*⁸⁴, *Bába*, *Bába mezeje*, *Sár Bába*, *Pap Bába*⁸⁵, *Sárbába vize*, *Óbába*⁸⁶, *Vat*⁸⁷, *Bába-szél*, *Bába, Óbába*⁸⁸, *Bába vize*, *Óreg Bába*, *Óbátafok*⁸⁹, *Bátató*, *Bátató*⁹⁰. Sőt a sort a Duna másik oldalán Bodrog megyében is folytathatjuk: *Bathzenthpeter*⁹¹, *Bathafalw*, *Bathaliascenthpeter*,

*Bathau, Bathatotfalw, Bathkuta, Bathmonostora.*⁹² Mai névalakjában ebbe a sorba illenék bele Báticasék is. Mit is jelent? „A Bata a maga mocsár, sár jelentésével nem más, mint török a magyar Sár, Sárvíz elnevezéseknek, azaz a fejér-tolnai megyei Sár vagy Sárvíz alsó folyását vagy déli kiágazását a körülötte megszállt török népelem a magyar névvel rokonértelmű Bata néven hívta.”⁹³

A nyelvészeti elemzés alapján valóban e sorba állhatna be a Báticasék helynév is, csak-hogy adatolása nagyon kései, legelőször csak 1535-ben találkozunk ezzel a névalakkal.⁹⁴ Ez óvatosságra int, s a kérdéssel kapcsolatban azt kell mondanunk, hogy a Báticasék helynév kialakulása nem földrajzi környezet kétnyelvű megnevezéseként jött létre, hanem egy történelmi helyzet konstatálásaként. Ugyanis akkor keletkezett, amikor a cikádori vagy széki apátság a bátai bencés apátság birtokába ment át. Így a Bata előtag a mezőváros és apátság tulajdonjogában bekövetkezett változást tükrözi.

Jegyzetek

Hol feküdt a cikádori apátság?

1. A Thuroczy-krónikának az első kiadása 1488-ban volt. Néhány hónap eltéréssel jelent meg Bűrnben és Augsburgban. Mi, szövegforrásként az 1600-as frankfurti kiadást használtuk: Turoczy Johannes: Chronicon Rerum Hungaricorum Scriptores Varii. Francofurti Apud heredes Andreae Wecheli, Claudium Mornium et Joon. Aubrium, 1600. Idézett hely = 192. lap XXXII. p. A magyar fordítások idézésénél az 1978-as budapesti kiadást használtuk. A frankfurti kiadásban: „secus monasterium Deczikador (sic!) quem locum vulgus Zek appellari solet.” i. m. 142.
2. Gaál Attila–Kőhegyi Mihály: Tolna megye Pesty Frigyes helynévtárában = A Szekszárdi Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve. 1971–72. 295. [A továbbiakban: *Pesty*.]
3. Tolna Megyei Levéltár. Kammerer hagyaték, vegyes cédulák (Báticasék) 1702. július 13. U. et c. 7. 38.: „az apát a hegyen a várban lakott, die Klosterherrn aber zu Bathsich, alwo ein vortrefflicher Kloster gestanden, wie welches annoch aus denen Ruderibus zu ernsehen ist.” „Ez volt a Czikádor!” – Kammerer Ernő jegyzete.
4. Koller, Josephus = Historia episcopatus Quinquecclesiensiarum. I–VII. Posonii–Pesthini. 1782–1812. III. 390.
5. Damiani Fuxhoffer benedictini Pannonii Monasteriologiae Regni Hungariae libri duo totidem tomis comprehensi. Recognovit ad fidem fontium revocavit ed auxit Maurus Czinár. I–II. Pestini. 1858–1860. [A továbbiakban: *Fuxhoffer–Czinár*.] Liber I. Sectio II. 260.
6. Fuxhoffer–Czinár. Liber II. Sectio II. 89.
7. Haas Mihály: Emlékek a Duna mentén Földvártól Vukovárig = Emlék-könyv. Kiadja Danielik János. II. Pesten, 1852. 376–438. [A továbbiakban: *Danielik Emlékkönyv*.] II. 377.
8. Fuxhoffer–Czinár i. m. Liber II. Sectio II. 89.
9. Danielik Emlékkönyv II. 377.
10. Uo. jegyzetek
11. Höke Lajos: Bata, Czikádor, Földvár, Madocsa, Szekszárd monasteriologiájához = Magyar Sion. 1869 (VII.) 346–349. [A továbbiakban: *Höke, 1869*.] Itt: 346–347.

Höke Lajos: Duna-Földvár, s vidékének története, különös tekintettel Tolna megyére = Tolnamegyei Közlöny. 1876. [Szekszárd.] 15. szám (április 12.) [*A továbbiakban: Höke, 1876.*] Itt: ápr. 12. szám.

Höke Lajos: Tolnamegyei helynévmagyarázatok = Tolnamegyei Közlöny, 1880. július 4. [Szekszárd.] [*A továbbiakban: Höke, 1880.*]

12. Höke, 1876. április 12. szám.

13. Uo.

14. Myskovsky Viktor: A cikádori cisztercita-apátsági templom rommaradványa = Archeológiai Közlemények. IX/II. Bp., 1874. 57–62.

15. Römer Flóris: Román- és átmenetkori építmények hazánk területén = Archeológiai Közlemények X. (1876) 10.

16. Békefi Remig: A cikádori apátság története. Pécselt 1894. [*A továbbiakban: Békefi.*] Itt: 7.

17. Békefi 16.

18. Békefi 17.

19. Pauler Gyula: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. I. Bp., 1899. 364.

20. Békefi 23.

21. Uo. 23–24.

22. Részletesen foglalkozunk a kérdéssel a Cikádor helynév eredeténél.

23. Békefi 24.

24. Uo. 24–25.

25. Helyes írásmód: „Sycador” – Hervay Ferenc Levente: Repertorium historicum Ordinis Cisterciensis in Hungaria. Roma, 1984. 86. [*A továbbiakban: Hervay.*]

26. Békefi 25.

27. Uo.

28. Uo. 26.

29. Uo. 26–27.

30. Uo.

31. Uo.

32. Meinrad Tomann: Cikádor – Die erste Zisterzienzerabtei in Ungarn = Analecta Cisterciensia 38/1982. 166–180. [*A továbbiakban: M. Tomann.*] Itt: 167–169.

33. Joó Károly: Emléklapok a bátaszéki új templom fölszentelése alkalmából. Bátaszék, é. n. 26.

34. Gimesi József feljegyzései. II. füzet, 5.

35. A két szalagfonatos kő jelenleg a Bátaszéki Egyházművészeti Gyűjtemény állandó kiállításán látható.

36. Gimesi József feljegyzései. II. füzet, 53.

37. 1994. június 15. és augusztus 1. között Dr. Valter Ilona régész vezetésével ásatási munkálatok folytak a templomtéren.

Szék, Cikádor, Bátaszék

1. Fuxhoffer–Czinár. Liber II. Sectio II. 89.

2. Myskovszky i. m. 58.

3. Januschek L. *Originum Cisterciensium*. Tomus I. Wien, 1877. 71.
4. Hervay 83–89.
5. M. Tomann 167.
6. Koller III. 390., Haas = Danielik Emlékkönyv II. i. m. 377.; Höke, 1869. 346.; Höke, 1876. április 12. sz.; Höke, 1880. július 4. sz.; Békefi, 29–30.; Hermann Egyed: Bátaszék története (kézirat) 3–4.; Bátky Zsigmond: Helynévtallózások = Föld és Ember (1922) 3–4. sz. 235–237. (*A továbbiakban: Bátky.*); Heimatbuch der Großgemeinde Bátaszék. Szerk.: Johannes Göbelt. Bátaszék, 1990. 22–23., 30–32., 60–61. [*A továbbiakban: Bátaszék.*] Itt jegyezzük meg, hogy a könyv írói itt csak az alakvariációk közlését ill. a magyarázatok felsorolását kísérelték meg.
7. Höke, 1876. április 12. sz.
8. Békefi 29–30.
9. Koller III. 390.
10. Haas = Danielik Emlékkönyv II. 377.
11. Békefi 30.
12. Höke, 1869. 346., Höke, 1880. július 4. sz.
13. Bátky 235–237.
14. Zichy Okmánytár X. 457.; Békefi, 111.
15. Hazai Okmánytár VII. 138.
16. Árpád-kori Új Okmánytár IX. 102–103., X. 443., X. 457–458.; Lukcsics I. i. m. I. 210.
17. Békefi 109–111., Történelmi Tár 1896. 730.
18. Árpád-kori Új Okmánytár X. 420.; Karácsonyi i. m. 269. (Dl. 47 824); Anjou Okmánytár VII. 300.; Zichy Okmánytár II. 501–502.; Békefi 109–111.
19. Árpád-kori Új Okmánytár X. 457–458.
20. Zichy Okmánytár IV. 578–579.; Békefi 122.; Dl. 102 553; Tolna Megyei Levéltár, Kammerer-hagyaték (Cikádori Oklevelek, Dl. 45 673)
21. Zichy Okmánytár IV. 578–579.
22. Lukcsics I. i. m. 210. Minden valószínűség szerint azért nevezik magukat itt cikádoriaknak; mert az apátságnak ezt a megnevezését jobban ismerhették Rómában.
23. Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Studio et opra Georgii Fejér. Budae, 1829–1844. [*A továbbiakban: Fejér.*] VII/3. 60., IX/6. 238.
24. Hazai Okmánytár VII. 138.
25. Fejér VII/2. 36.
26. Békefi Remig: Pásztó II. 255.
27. Hervay 85.
28. Hervay 86.
29. Például a pécsváradi konvent 1276-os oklevelében *Cikathor* (Árpád-kori Új Okmánytár IX. 163–164.) néven említi, vagy a szekszárdi konvent 1394-ben *Chykadarnak* írja. (Hazai Okmánytár I. 285.)
30. *Cicador, Cikador, Cykador, Chicador, Chykador, Chikador, Zek, Zeek*. (Lásd a felsorolást.)
31. A példák felsorolását lásd az 5. oldalon.
32. Zichy Okmánytár I. 263.
33. Zsigmond-kori Okmánytár I. 285.

34. Fejér IX/4. 75.
35. Fejér III/2. 251.
36. Fejér III/1. 134, 139.
37. Monumenta Vaticana I/4. 196.
38. Collectio Hevenesiana 232–242.
39. Fejér III/1. 134–139. Érdekességgént jegyezzük meg, hogy Csánkinak is feltűnt talán ez, s a *Sicodor* alakot emeli ki elsőként a névalakok közül. – Csánki Dezső: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. Bp., 1897. III. 411. [A továbbiakban: Csánki.]
40. Zichy Okmánytár I. 263.
41. Monumenta Vaticana I/1. 300.
42. Collectio Hevenesiana 232–242.
43. Hőke, 1869. 346.
44. Koller III. 390.
45. Danielik Emlékkönyv II. 377.
46. Békefi 30.
47. Hermann Egyed: Bátaszék története (kézirat) 4. „...a székfa egykor tölgyfát jelentett. A szék tehát annyi mint tölgy. A Cikádor elnevezésben szereplő »cika« szó viszont szintén a »szék« szóból származik, s annyit jelentene, mint *torzsa, sarj, mag*, melyből a növény ered. A Cikádor elnevezés tehát a »cika« továbbképzése. A magyar helynevek közt egyetlen, de más növényekkel kapcsolatos társa van. Kaposvártól ÉNy-ra van ugyanis egy Somodor nevű község. Ennek a neve nyilván a sommal függ össze, képzése pedig egészen olyan, mint Cikádoré. Cikádor és Szék tehát végeredményben egyet jelentenek: tölgyfával benőtt területet. Így érthető, hogy Thuroczy krónikájában az apátság így szerepel: Cikádor, melyet a nép most Széknek szokott nevezni.”
48. Bátky 235–237.
49. Pesty 289.
50. Vö. Bátaszék, 23.
51. Hőke 1880. július 4. sz.
52. Bátky 135–137. Bátky feltételezéssel, de ehhez a szócsaládhoz kapcsolódóan érzi Szekszárd és Szekcső nevében rejlő alakokat is.
53. Balázs János: Magyar deákság. Bp., 1980. 259. Itt jegyezzük meg, hogy Balázs e névalakokból vezeti le a székely népnév eredetét is.
54. Mészöly Gedeon: Székesfehérvár nevééről meg a Szikszó eredetéről. Nép és nyelv IV. 1–6. 25.
55. Andrásfalvy Bertalan: Duna mente népének ártéri gazdálkodása Tolna és Baranya megyében az ármentesítés befejezéséig = Tanulmányok Tolna megye történetéből VII. Szekszárd, 1975. 27.
56. Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára I. Bp., 1988. 175.
57. Németh Béla: Baranya vármegye helynevei történeti és nyelvészeti szempontból összeállítva. Baranya Megyei Levéltár, Pécs, 235. sz. kézirat.
58. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Bp. 1976. III. 750.
59. Kálmán Béla: A nevek világa. Debrecen 1989. 140–141.
60. Vadas Ferenc: Szekszárd nevének eredete = Dunatáj V/1. Szekszárd, 1982. 50–57.

61. Tolna megyei földrajzi nevei. Szerk.: Végh József, Ördög Ferenc, Papp László. Bp., 1981. 501.
Vö. Pesty Frigyes helynévgyűjteményének adataival. Pesty, 282.
Kerek Székesi dűlő = a közte fekvő régen szikes, vizes most legelőnek használt kerek tóra dűl;
Hosszú Székesi dűlő = a végén végig létező régen szikes, vizes, most felszántott tótól nevezve így:
Két Székes közti dűlő = mert két székes, vizes, de ma már felszántott tavak között fekszik.
Itt jegyezzük meg, hogy ez a terület a középkorban a cikádori apátság birtoka volt, tehát Szék-hez tartozott. Nyék falu helye a római út mentén volt, s csak a török hódoltság idején költöztek a nyékiek a mocsaraktól védett szigetre.
62. Tolna megye földrajzi nevei, 482. Pestynél még egy *Székedága* alakkal is találkozhatunk. Pesty 311.
63. Szekszárd város történeti monográfiája. I. é. n. 44.
64. Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I. Bp., 1963. 696. [*A továbbiakban: Györffy.*]
65. Békefi 99.
66. Györffy I. 300–301. Lásd: *Ezeek, Essek, Ezyk.*
67. Szamota István: Magyar oklevél-szótár. Bp. 1902. 900. [*A továbbiakban: Szamota.*]
Kiemeltünk néhány jellegzetes alakot: *Scekpotoke, Zyktou, Zekpatak, Zekpathak, Saroszeek* – és Bátaszékre vonatkozik az 1411-ből idézett adata: „Eundo penes qluendam locum in loco Cicodoro wlgo Zarvaszeek vocato?”
68. Mészáros Balázs–Tóth Péter: A Dél-Dunántúl és a Balaton körüli vármegyék leírása = Somogyi Múzeumok Közleményei VII. Kaposvár, 1985. 117. (Forrása: Bombardi 1710-ben Bécsben megjelent Topographia című munkája.
69. Ciszterciek. (Eszmény és valóság.) Bp., 1993. 475.
70. Szentgotthárd. Szombathely 1981. 39.
71. Valter Ilona: Ciszterci monostorok kutatása = Studia Comitatus, Szentendre, 17/1985. 571.
72. Szentgotthárd i. m. 39.
73. Korábban gondoltunk arra is, hogy talán ciszterci névadásnak megfelelően a német szerzetesek Cika-dorfinak, szikes vidéknek nevezték volna el monostorukat, ezt azonban semmi sem támasztja alá.
74. Szekszárd város történeti monográfiája i. m. 44. Vö. Szamota 899. (1095 – *Scequ*)
75. Koller III. 390.
76. Györffy II. 315.
77. Uo. 412.
78. Uo. III. 529.
79. Uo. III. 562.
80. Uo. III. 461.
81. Pannonhalmi Rendtörténet. Szerk.: Erdélyi László és Sörös Pongrác. VII. 49.
82. Györffy György: A „Iovagszent” uralkodása = Történelmi Szemle, 1977. 3–4. 554.
83. Magyar nyelv, 1931. 5–6. 215.
84. Tolna megye földrajzi nevei i. m. 469. (Szekszárd)
85. Uo. 473–476. (Öcsény)
86. Uo. 482. (Decs)

87. Uo. 494.: *I'at* = egykor mocsaras, ingoványos terület. *I'at* a *Bat* megfelelője, *b*->*v* hangváltózással alakult. (Várdomb)
88. Uo. 486-498. (Sárpilis)
89. Uo. 504. (Alsónyék)
90. Uo. 516. (Báta)
91. Csánki II. 210.
92. Karl Nehring: Comitatus Bachiensis et Bodrogiensis. München, 1974.
93. Pais Dezső írása = Magyar nyelv, 1931. 5-6. 215.
94. Békefi 60.: „Battha Zek”.

